

Itämerensuomen refleksiivitaivutuksen ja mediaalitaivutuksen suhteesta

1. Refleksiiviset verbit ilmaisevat tyypillisesti toimintaa, jonka toiminnan suorittaja kohdistaa itseensä. Tällöin lauseen subjekti edustaa samanaikaisesti kahta semanttista roolia: agenttia ja kohdetta. Refleksiiviverbi määritellään yleensä muodon perusteella: se on verbi, joka sisältää refleksiivimerkityksisen morfeemin eli refleksiivitunnuksen. Refleksiivitunnus voi olla affiksi tai refleksiivipronomini. Merkitykseltään refleksiiviverbi voi kuitenkin olla muukin kuin refleksiivinen. Kannakseen refleksiiviverbi edellyttää transitiiviverbiä, joka muuttuu refleksiivistävässä johtoprosessissa intransiiviseksi.

Suomen yleiskielessä on kahdentyyppisiä refleksiiviverbejä: johdoksia (esim. *peseytyä*) ja *itse*-refleksiivipronominin sisältäviä verbirakenteita (esim. *peseytyä*-verbin parafrasoi *pestä itsensä*). Itäisissä ims. kielissä esiintyy näiden kahden ilmaisukeinon rinnalla vielä kolmaskin refleksiiviverbityyppi: refleksiivitaivutteiset verbinmuodot. Refleksiivitaivutusta tavataan vain itäryhmässä eli vepsässä, lyydissä, karjala-aunuksessa, inkeroisessa ja suomen itämurteissa sekä lisäksi (ilmeisesti inkeroisen vaikutuksesta) vatajassa. Sillä tarkoitetaan sarjaa (semanttisesti refleksiivisiä) verbinmuotoja, jotka eroavat (ainakin osittain) vastaavista normaalitaivutteisista verbinmuodoista persoonapäätteidensä tai muiden suffiksiensa puolesta (Posti 1980: 111). Refleksiivimuotojen taivutuspäätteillä on siis sama semanttinen tehtävä kuin refleksiiv-

vijohtimilla tai *itse*-pronominilla rinnakaisissa refleksiiviverbityypeissä. Suomen yleiskielessä refleksiivitaivutuksen semanttisina vastineina ovat lähinnä *utu*-refleksiivijohdokset.

Itämerensuomen refleksiivitaivutus on morfologisesti hyvin kirjava ilmiö. Refleksiivimuodossa on runsaasti kielittäisiä ja murteittaisia eroja. Paradigman kulmakiviä ja samalla koko refleksiivitaivutuksen muotoutumisen lähtökohtia ovat kolmannen persoonan muodot, joissa verbin vartaloon on alkuaan liittynyt preesensissä päätte **ksen* ja imperfektissä päätte **hen* (esim. suomen itämurteiden *peseksen* 'peseytyy', *pesihen* 'peseytyi'). Ne ovat siis alkuperäisimpiä refleksiivimuotoja. Refleksiivisille taivutusparadigmoille on tyypillistä, että ne ovat harvoin täydellisiä: niistä puuttuu yleensä joitakin sellaisia muotoja, joita normaalitaivutuksessa on. Esimerkiksi karjalan vienalaismurteissa verbien refleksiivinen taivutussarja käsittää vain muutamien muodon: edellä mainitut yksikön 3. persoonan preesens- ja imperfektimuodot (*pešekše* ~ *pešeksi*, *pesih*) sekä lisäksi imperatiivin yksikön 2. persoonan ja kielteisen preesensin muodot (*ei pesete* ~ (*ei*) *pesiete* '(ei) peseudy'). Refleksiivitaivutusparadigmat ovat siis lähteneet kehittymään kolmannen persoonan muodoista, ja vienan vähämuotoiset paradigmat näyttävät edustavan tällaista varsin varhaista kehitystapaa.

Lauri Posti on artikkelissaan »Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysy-

myksiä» (1961) yhdistänyt itäisten ims. kielten refleksiivitaivutuksen eteläviron murteissa esiintyvään verbien ns. mediaalitaivutukseen. Eteläviron mediaaliverbit ovat verbejä, joiden 3. persoonan muodoissa esiintyy kantasuomalaisen *sen-persoonapäätteen jatkaja. Esim. yks. 3. persoonan muodot *eläs* 'elää' ja *elli* 'eli' palautuvat kantamuotoihin **eläksen* ja **elihen*. Muita tällaisia mediaalisia verbimuotoja ovat esim. *palaš* 'palaa' : *paläze?* 'palavat', *kazvaš* 'kasvaa', *imeš* 'imee' : *immi* 'imi', *näüš* 'näkyä', *väzüš* 'väsyä' : *väšse* 'väsyi', *kaoš* 'katoaa' : *kaite* 'katosi'. Jako kahteen taivutustyyppiin ilmenee siten, että tietyt verbit taipuvat aina mediaalitaivutuksen, tietyt aina normaalitaivutuksen mukaisesti; taivutukset eroavat toisistaan vain 3. persoonan muodoissa.

Postin mukaan mediaaliset verbit »ilmaisevat tekemistä, joka tapahtuu subjektissa itsessään tai johon koko subjekti on osallisena. Joskus saattaa olla kysymys myös toiminnasta, johon liittyy subjektin oma erityinen intressi.» Lisäksi mediaalitaivutus on yleistynyt kaikkiin useampitavuisiin johdostyyppisiin: niiden verbit taipuvat mediaalisesti merkityksestään riippumatta. (1961: 355–357.) Refleksiivitaivutukselle ja mediaalitaivutukselle on siis yhteistä, että molemmissa verbivartaloon liittyy 3. persoonan muodoissa päätte **ksen* tai **hen*. Posti katsoo refleksiivitaivutuksen lähteneen kehittymään kantasuomessa esiintyneestä mediaalisesta taivutuksesta, jota muistuttaisi lähinnä juuri eteläviron mediaalitaivutus. Taivutuspäätteen merkityksen muuttumisen mediaalisesta refleksiiviseksi olisi mahdollistanut venäjän kielen vaikutus.

2. Mediaalitaivutuksen ja refleksiivitaivutuksen yhdistäminen ei kuitenkaan käy aivan niin suoraviivaisesti kuin Posti asian esittää. Ensin on tarpeen selvittää, mitä termit mediaalisuus, mediaalinen ja mediaali (engl. *middle*) oikeastaan tarkoittavat. Mediaalisuus on käsite, joka on peräisin indoeurooppalaisesta kie-

lioppitraditiosta. Mediaaliverbeiksi voidaan kutsua verbejä, joista perinteisesti käytetään nimityksiä *reflexiva tantum*, *media tantum* tai deponenttiverbit. Niitä ovat sellaiset refleksiiviverbit, joilla ei ole ei-refleksiivistä kantaverbiä (esim. venäjän *bojat'sja* 'pelätä', *smejat'sja* 'nauraa'). Näissä verbeissä refleksiivintunus on pakollinen, mutta niiden merkitys ei kuitenkaan ole refleksiivinen, koska kantasana ja sitä myötä johtosuhde puuttuvat. Mediaaliverbejä ovat myös sellaiset refleksiiviverbit, joiden johtosuhde kantaverbiin on hämärtyntä (esim. ranskan *se douter* 'arvella, aavis-taa', *se rendre* 'antaa periksi; lähteä'; vrt. *douter* 'epäillä', *rendre* 'antaa (takaisin)'). Nämä verbit ovat leksikaalistumia, joiden taustalle on oletettava säännöllinen refleksiivinen johtosuhde. (Johtosuhde on säännöllinen, kun refleksiiviverbin merkitys on kuvattavissa parafrasilla »kantaverbi + 'itsensä'», esim. *peseytyä* = *pestä itsensä*.) Mediaaliverbeille tyypillinen vartalon ja refleksiivintunnuksen semanttinen fuusio on tietenkin universaali eikä vain indoeurooppalaisille kielille ominainen ilmiö.

Mediaalisuus on semanttisesti epäeksplisiittinen käsite, koska se määräytyy vain välillisesti semanttisin perustein. Mediaaliverbit täyttävät refleksiivisyyden muodolliset mutteivät semanttisia edellytyksiä, eli niihin kuuluvat semanttisesti refleksiivisten verbien ulkopuolelle jäävät tapaukset. Yleensä tällaisten leksikaalistumien ilmaisema toiminta on taustalla olevan refleksiivisyyden jäljiltä subjektissa tapahtuvaa tai subjektiin keskittyvää, mutta merkitys ei ole kuitenkaan kantaverbistä syntaktis-semanttisesti johdettavissa. Tällaisia subjekti-keskeisiä merkitysvivahteita ilmentää edellä mainittu Postin esittämä merkitysmääritelmäkin, joka on jonkinlainen puristeinen yleisluonnehdinta indoeurooppalaisten kielten mediaaliverbien merkityksistä.

Edellä kuvattu mediaalisuus on lähinnä leksikaalinen ilmiö, mutta joidenkin kielten verbintaivutuksessa esiintyy ns.

Havaintoja

mediaalinen pääluokka (mediumi tai mediopassiivi), joka ominaisuuksiltaan sijoittuu aktiivin ja passiivin väliin. Esimerkiksi kreikan mediumi on pääluokka, jonka taivutusmuodoilla voi olla tapauskohtaisesti sekä refleksiivistä että passiivista käyttöä. Ero leksikaalisen mediaalisuuden (mediaalinen verbi) ja taivutukseen kuuluvan mediaalisuuden (mediaalinen verbinmuoto) välillä ei kuitenkaan ole selvä. Edellistä voitaneen pitää ensisijaisena, koska refleksiivitunnuksen universaali tehtävä on nimenomaan toimia derivaatioaineksena, uuden lekseemin (refleksiiviverbin) muodostimena. Refleksiivitunnuksen kieliopillistuminen taivutusainekseksi on taas sekundaaria ja harvinaisempaa.

Mediaalisuuden käsite liittyy kiinteästi refleksiivin ja passiivin väliseen kytkökseen. Refleksiivitunnusta käytetään eri kielissä hyvin yleisesti myös passiivin ilmaisemiseen. Passiivia ja refleksiiviä yhdistää se, että molemmissa lauseen subjekti on semanttiselta rooliltaan kohde, refleksiivissä samalla myös agentti. Esimerkiksi venäjän *sja*-refleksiivisuffiksilla muodostetaan paitsi refleksiiviverbejä myös verbien passiivimuotoja. Samoin suomen johtimet *utu* ja *u* ovat tähän tapaan monikäyttöisiä: niillä muodostetut johdokset voivat olla sekä refleksiivisettä passiivimerkityksisiä. Joskus refleksiivimorfeemi on menettänyt alkuperäisen refleksiivisen merkityksensä kokonaan. Tällainen on esim. ruotsin suffiksi *-s* (< *sig*), jolla muodostetaan verbien passiivimuotoja ja joka toisaalta esiintyy deponenttiverbeissä (esim. *andas* 'hengittää', *finnas* 'olla olemassa', *trivas* 'viihtyä'). Lähes samaa semanttista kehitystastetta edustaa latinan suffiksi *-r*, jonka refleksiivinen käyttö on harvinaista ja jonka päätehtävänä on passiivin ilmaiseminen. Se esiintyy myös lukuisissa mediaaliverbeissä (esim. *morior* 'kuolla', *vereor* 'pelätä'). Tällaisissa tapauksissa on melkein osuvampaa puhua passiivi- kuin refleksiivisuffiksista, vaikka suffiksin refleksiivinen tausta onkin ilmeinen.

Mediaalisuus määritellään usein passiivista käsin. Suomalais-ugrilaisen kielten tutkimuksessa näkee mediaaliverbeiksi kutsuttavan sellaisia verbejä, jotka sisältävät pakollisen passiivisuffiksin (johdin- tai taivutussuffiksin). Nämä verbit ovat joko kantasannattomia passiivijohdoksia (esim. suomen *nukkua*, *tahta*) tai sellaisia vartaloita, joista voidaan muodostaa vain passiivisia taivutusmuotoja. Niille on tyypillistä myös toiminnan epäagenttiivisuus. Joskus mediaaliverbeiksi nimitetään epäagenttiivista toimintaa ilmaisevia refleksiivi- tai passiivijohdoksia, vaikka johdoksen takana olisi kantasannakin. Tällaista epäagenttiivisuuteen sidottua mediaalia on yleisesti pidetty refleksiivin ja passiivin välisenä välittävänä merkityskategoriana. Kyseessä on sama merkitystyyppi, jota Kulonen-Korhonen (1985) nimittää automatiiviksi. Tällöin verbin ilmaisemaa toimintaa ei aiheuta agentti (kuten refleksiivissä ja passiivissa), vaan toiminta tapahtuu lähinnä itsestään. Mediaali-käsitettä ei ole tarkoituksenmukaista käyttää merkityskategorian nimityksenä, joten Kulosen käyttönottama termi on ilmeisen tarpeellinen.

Mediaalisuus osoittautuu kaikkiaan hyvin moniselitteiseksi käsitteeksi, eikä sillä näytä olevan tarkoin määriteltävää semanttista substanssia. Mediaaliverbit ovat vain semanttisesti säännönmukaisista refleksiivi- tai passiiviverbeistä erotettava heterogeeninen jännösluokka.

3. Posti luokittelee kaikesta huolimatta eteläviron verbejä semanttisen mediaalisuuden perusteella. Esimerkiksi mediaalitaivutteisten verbien *nezeš* 'nousee', *leppēš* 'loppuu, päättyy' ja *kōleš* 'kuolee' »merkitykseen sisältyy toiminnan tapahtuminen itse subjektissa tai koko subjektin osallisena oleminen», ja ne ovat hänen mukaansa siksi merkitykseltään mediaalisia. Verbit *tulē* 'tulee', *lāi* 'menee, lähtee' ja *jūsk* 'juoksee' taas kuvaavat hänen mielestään »subjektin ulkonaista lähinnä mekaanista toimintaa», eli ne eivät olisi merkitykseltään mediaalisia ja

taipuvat siksi normaalitaivutuksen mukaan. (Ks. 1961: 356.)

Taivutustyyppjä on kuitenkin mahdollon erottaa tällä perusteella, koska mitään eksplisiittistä mediaalista merkitystä ei ole. Mediaalisen verbiryhmän erottamisen kriteerinä on, että verbivartalon ja siihen liittyvän refleksiivisen tai passiivisen morfeemin merkityssumma on hämärtyntä tai että kantasanaa ei ole lainkaan. Mediaalisuus ei siis määräydy pelkän verbikannan semanttisten ominaisuuksien perusteella. (Toiminnan keskittyminen subjettiin taas on tyypillistä intransitiiviverbeille yleensäkin, koska niillä ei ole objektia.) Eteläviron *s*-loppuiset verbinmuodot eivät muutenkaan oikein sovi määritelmän piiriin. Mediaalinen päätte on niissä kylläkin pakollinen, mutta se ei vaikuta vartalon merkitykseen eikä muodosteiden taustalla siten ole johtosuhdetta. Muualla ims. kielialueellahan samat verbit esiintyvät 3. persoonan muodoissa ilman **sen*-suffiksia, mutta silti samamerkityksisinä kuin etelävirossa.

Posti mainitsee, että verbin tekee merkitykseltään mediaaliseksi myös refleksiivinen, translatiivinen, passiivinen, frekventatiivis-refleksiivinen tai resiprookkinen johdin (1961: 356, 1980: 113). Tämä lausuma kuvastaa käsitystä mediaalisuudesta hyvin laaja-alaisena semanttisena kategoriana, jossa refleksiivisyys on vain yhtenä alalajina. Mediaalisia olisivat tällä perusteella kaikki intransitiiviset johdokset, joissa johdin ilmaisee toiminnan agentin ja kohteen välisiä syntaktis-semanttisia suhteita. Käsitys johtuu ilmeisesti kreikan mediumi-pääluokasta, jolla on semanttisesti monenlaista käyttöä. Merkityksiltään sekalainen kieliopillinen luokka ei kuitenkaan sovi tarkan semanttisen kategorian perustaksi. Mediaali ei ole tällaisena semanttisena yläkäsitteenä johdonmukainen eikä tarpeellinenkaan. Lienee syytä pitää kiinni siitä periaatteesta, että mediaalisuuden edellytyksenä on muotokriteerien lisäksi epäodotuksenmukainen johtosuhde. Postin mainitsemat joh-

timet voivat kyllä esiintyä mediaaliverbeissä, mutta kaikki sellaisen sisältävät verbit eivät ole mediaalisia. Semanttinen refleksiivisyys ei sisälly mediaalisuuteen, mutta muodollinen refleksiivisyys sen sijaan käsittää sekä semanttisen refleksiivisyyden että mediaalisuuden (ja kielitään muitakin merkityslajeja, kuten esim. passiivisen tai resiprookkinen merkityksen).

Puheena olevaa eteläviron verbien taivutuserikoisuutta voi edelleen hyvin nimittää indoeurooppalaisen mallin mukaisesti »mediaalitaivutukseksi». Eteläviron mediaalitaivutteisten verbien käännösvastineet esim. kreikassa ja latinassa ovat paljolti juuri mediaaliverbejä (ks. Posti 1961: 360–361). Mutta itämerensuomalaista mediaalitaivutusta täytyy pitää omalähtöisenä ilmiönä eikä selittää indoeurooppalaisista kielistä käsin. Eteläviron verbi ei ole mediaalinen siksi, että sitä vastaa indoeurooppalaisellakin taholla mediaaliverbi, vaan siksi että siihen liittyy ns. mediaalinen taivutussuffiksi.

Posti (1961: 364–365, 1980: 114) olettaa, että alkuaan koko kantasuomessa on esiintynyt mediaalitaivutus, joka olisi nykypäiviin saakka säilynyt vain etelävirossa ja josta itäryhmän kielissä olisi venäjän vaikutuksesta kehittynyt refleksiivitaivutus. Refleksiivitaivutus ja eteläviron mediaalitaivutus ovat kuitenkin funktionaalisesti erityyppisiä ilmiöitä. Refleksiivitaivutus kuuluu semanttiselta kannalta derivaatioon: sen päätteet muuttavat taivutettavan verbin merkitystä eli toimivat suurin piirtein samoin kuin refleksiivijohdin *utu*. Eteläviron mediaalitaivutus sen sijaan kuuluu fleksioon: verbinmuotojen **sen*-suffiksi on taivutusaines, joka ei muuta verbin leksikaalista merkitystä. Jos refleksiivitaivutuksen halutaan olettaa kehittyneen mediaalisesta taivutuksesta, niin jossain vaiheessa olisi taivutuksen toimintaperiaatteissa täytynyt tapahtua mullistus: mediaalinen taivutuspäätte olisi muuttanut refleksiiviseksi ja samalla semanttiselta kannalta johdinainekseksi. Näin

Havaintoja

olisivat myös päätteen distribuutiosuhteet kääntyneet pääläelle: refleksiiviverbit edellyttävät kannakseen transitii-verbistä, eteläviron mediaaliverbien varjalot taas ovat enimmäkseen intransiivisia (silloin kun ei ole kyse mediaalitaivutuksen analogisesta johdostyypeittäisestä yleistämisestä). Postin olettaman mukaan kehitykseen on ollut syynä venäjän vaikutus, mutta hän ei kuitenkaan selitä tarkemmin, miten tämä radikaali muutos suffiksin semanttisessa funktiossa olisi käytännössä tapahtunut.

Postin teoria on yleisesti hyväksytty, mutta vähin perustein. Ainoita merkkejä oletetun mediaalitaivutuksen nykyistä laajemmasta levikistä ovat — ellei refleksiivitaivutusta ja **sen*-persoonapäätteen sisältäviä passiivimuotoja lasketa sellaisiksi — eräät pohjoisviron murteiden ja vatjan *kse*-loppuisina taipuvat verbit (viron kirjakielen *kuulukse*, *näikse* ja *tunnukse*). Näyttääkin siltä, että itämerensuomen refleksiivitaivutusta ei voida johtaa eteläviron nykyisen mediaalitaivutuksen laisesta yleiskantasuomalaisesta taivutustyyppistä. Ja vaikka tällainen mediaalitaivutus jossain myöhemmässä vaiheessa osassa ims. kielialuetta olisi esiintynytkin, on sen erottimeksi normaalitaivutuksesta vaikea osoittaa mitään täsmällisiä semanttisia perusteita.

Postin mukaan kantasuomen **sen* : **hen*-suffiksilla on alkuaan ollut mediaalinen merkitys, joka on sitten itäryhmän kielten refleksiivitaivutuksessa kehittynyt refleksiiviseksi. Tapani Lehtinen on kuitenkin asettunut epäilemään mediaalisuuden primaarisuutta itämerensuomen passiivin alkuperää selvitellessään. Hänen näkemyksensä mukaan passiivi palautuu refleksiivistettyyn kausatiiviseen verbirakenteeseen, jolloin suffiksilla on täytynyt jo vanhastaan olla refleksiivistä käyttöä. (Ks. tarkemmin Lehtinen 1984: 39–41.) Olen toivoakseni pystynyt edellä osoittamaan, että refleksiivisyys on mediaalisuuteen nähden aina primaaria ja mediaalisuus vain sen hämärtymää. Itse asiassa näitä kahta käsitettä ei voi semanttisesti edes rinnastaa toisiinsa.

Maailman kielten refleksiivimorfeemeille on ominaista monikäyttöisyys, ja merkitystyyppien muuttuminen ja kehittyminen on refleksiiviverbeille aivan luontaista. Yleensä refleksiivitunnusten alkuperäinen merkitys on refleksiivinen, mutta joskus niillä voi olla ei-refleksiivienkin (esim. kausatiivinen) tausta. Monissa indoeurooppalaisissa kielissä refleksiivitunnuksena on refleksiivipronomini, jonka käyttö on saattanut laventua passiivin suuntaan. (Ks. Geniushien 1987: 305.) Refleksiivipronominin käyttöön liittyy samalla semanttinen erkaneminen refleksiivistä.

Itämerensuomen **sen*-suffiksin alkumerkitys on mitä ilmeisimmin refleksiivinen, eikä esim. passiivinen. Toisen suuntaista merkityksenkehitystä näyttää osoittavan refleksiivis-passiivinen *u*-johdin, jonka etäsukukieliset vastineet viittaavat Kulonen-Korhosen (1985: 306) mukaan ensi sijassa alkuperäiseen passiivisuuteen tai automatiivisuuteen ja jonka refleksiivisyys olisi siten sekundaaria.

4. Itämerensuomalaisten kielten refleksiivi- ja mediaalitaivutuksilla ei päällisin puolin näytä olevan muuta yhdistävää piirrettä kuin **sen*-muotoaines. Vaikka Postin olettama merkityssilta onkin osoittautunut pitämättömäksi, eivät edellä esittämäni kriittiset näkökohdat kuitenkaan pysty horjuttamaan käsitystä näiden kahden taivutusilmiön keskinäisestä sukulaisuudesta. Niille voidaan löytää refleksiivitaivutuksesta käsin eräitä semanttisia yhtymäkohtia.

Itäisten ims. kielten refleksiiviverbit eivät nykyään enää edusta semanttiselta ilmeeltään alkuperäistä kantasuomalaisista kanta- ja jo sen varhemmat muodot ovat aikojen kuluessa vaikuttaneet itäryhmän kielisiin voimakkaasti. Tämä lainavaikutus näkyy selvästi refleksiiviverbistössäkkin runsaina raa- ja käännöslainoina. Venäläislähtöistä semanttista tartuntaa ovat mm. agen-

tiivisen passiivin ilmaiseminen refleksiiviverbeillä (esim. karj. *se ombelih minul* 'minä ompelin sen') ja refleksiiviverbien resiprookkinen käyttö (esim. karj. *lam-bahat puskietahez* 'lampaat puskevat toisiaan'). Vepsässä, lyydissä ja karjalassa venäjän vaikutus on voimakasta, suomen itämurteissa selvästi heikompa.

Refleksiivitaivutuksen alkujuurille pääsy edellyttää tunkeutumista vanhimpaan verbikerrostumaan. Tätä varten joudutaan myöhempi vieras vaikutus kuoriin pois tarkastelun tieltä, ja tässä ovat ratkaisevaksi avuksi suomen itämurteet (varsinkin savolaismurteet), joihin kohdistunut muinaisvenäjän vaikutus on tyrehtynyt sitä mukaa kuin ne ovat irtautuneet muinaiskarjalaisesta kieliyhteydestä tämän vuosituhannen alkupuolella. Näin ollen suomen itämurteet edustavat refleksiiviverbistöltään alkuperäisempää kantaa kuin muut muinaiskarjalan jatkajat. (Tällöin on tosin oletettava, että suomen itämurteet eivät ole kehittyneet tältä osin edelleen muinaiskarjalasta irtoamisensa jälkeen.)

Tutkiessani karjalan ja suomen itämurteiden refleksiivitaivutteisia verbejä en ole havainnut niiden alkuperäisissä merkitysryhmissä mitään suoraa paralleelia eteläviron mediaalitaivutteisille verbinmuodoille. Ratkaisevaa johtolankaa saattavat kuitenkin merkitä eräät johdostyyppit, joiden verbit voivat taipua refleksiivisesti merkityksestään riippumatta. Yksi tällainen ryhmä ovat *le*-johdottimet verbit. Niiden merkitys voi olla säännönmukaisesti refleksiivinen (esim. karj. *korissellakseh* 'koristella itsensä, koristautua', suom. *huhuhteita* 'huhdella itsensä'), mutta aina *le*-johdoksen refleksiivitaivutteisuus ei olekaan merkki semanttisesta refleksiivisyydestä. Keräämäni aineiston *le*-verbeistä (karjalasta lähes 200 ja suomen itämurteista runsaat 300 verbiä) yli puolet on sellaisia, joissa refleksiivisuffiksilla selvästikään ei ole refleksiivistä merkitystehtävää.

Tällöin refleksiivitaivutteisen *le*-verbin merkitys on sama kuin sen muodollisen kantaverbin eli normaalitaivutteisen *le*-

verbin. Kantana voi olla intransitiivinenkin *le*-vartalo, jota ei siis semanttisesti edes ole mahdollista refleksiivistä. Esimerkiksi refleksiivitaivutteiset karj. *aivassellakseh-* ja suom. *aivasteleita-*verbit merkitsevät samaa kuin kantaverbin sä eli 'aivastella'. Samoin karj. *kummitellakseh-* ja suom. *kummitteleita-*verbien merkitys on yksinkertaisesti 'kummitella'. (Merkitykset eivät siis ole »aivastella itseään» tai »kummitella itseään», kuten refleksiiviverbiltä odottaisi.) Tällaisissa verbinmuodoissa refleksiivisuffiksi toimii vain johdostyypille ominaisena taivutus-päätteenä, eikä se muuta vartalon leksi-kaalista merkitystä. Erityisen kuvaavia ovat sellaiset (tosin harvinaiset) tapaukset, joissa refleksiivitaivutteisella *le*-verbillä on objekti: esim. karj. *hyö šitā kummaššellahaš* (Uhtua), suom. *aluksi hän häppeilii nii hirveest sitä* (Juva). Semanttisesti refleksiivinen verbihän on intransitiivinen eikä voi saada objektia, koska kohde sisältyy jo subjektiin.

Tässä tapauksessa refleksiivitaivutus on funktionaalisesti täsmälleen samanlainen ilmiö kuin eteläviron mediaalitaivutus: refleksiivitunnuksella ei ole derivatiivista funktiota, vaan se toimii tiettytyyppisten verbiin taivutus-päätteenä. Postin mukaan etelävirossa kaikki *le*-verbit – myös transitiiviset – ovat mediaalitaivutteisia (esim. *umbleš* 'ompelee'; 1961: 357). Karjalassa ja suomen itämurteissa *le*-verbiin refleksiivitaivutteisuus ei ole näin säännöllistä. Intransitiivisissa *le*-verbeissä semanttisesti tyhjä refleksiivitaivutteisuus on yleistä, mutta taivutus-päätteen liittyessä transitiiviseen verbikantaan on refleksiivinen merkitystulkinta kuitenkin ensisijainen.

Refleksiivitaivutteisen verbin rinnalla esiintyy yleensä sen kanssa semanttisesti identtinen refleksiivijohdos (esim. *heitäksen* = *heittäytyy*). Refleksiivitaivutteiset *le*-verbit poikkeavat tästä yleisestä vastaavuudesta, sillä niillä ei ole rinnallaan alkuperäistä johdosvastinetta. Eteläkarjalais- ja vionalaismurteissa esiintyy kyllä johdosvastineitakin (esim. *haikotellakseh* 'haukotella' = *haikotteliutuo*),

mutta ne ovat suppeamman levikkinsä perusteella ilmeisen analogisia. Suomen yleiskielessäkään *le*-johtimeen ei voi liittyä *u*- tai *utu*-johtinta.

le-verbien refleksiivitaivutteisuus vaiuttaa vanhalta omaperäiseltä ilmiöltä. Sitä tavataan paitsi karjalassa ja suomen itämurteissa myös vepsässä ja lyydissä. Refleksiivitaivutuksen esiintyminen nimienomaan *le*-johtoksissa saattaa perimmältään johtua siitä, että *le*-frekventatiivijohtimella on aiemmin ollut nykyistä selvemmin refleksiivinen merkitys tehtävä. Suomen yleiskielessäkin on *le*-verbejä, joilla on refleksiivinen merkitys sävy (esim. *harjoitella*, *lämmittelä*, *opetella*), mutta niissä johtosuhde on niin vanhaa perua, että se on päässyt jo hämärtyämään ja muodosteet ovat lähinnä leksikaalistumia. Saamessa samaisen ims. *le*-johtimen vastineella ilmaistaan sekä frekventatiivista että myös refleksiivistä, resiprookista ja passiivista merkitystä. *le*-verbien refleksiivitaivutteisuden alkuperäinen semanttinen motivaatio jää kuitenkin tällä erää epäselväksi. Sen geneettinen yhteys eteläviron *le*-verbien mediaalitaivutteisuteen on mahdollinen muttei varma. Tämä kytkös ulottaisi ilmiön juuret Terho Itkosen postuloimaan itäkantasuomeen saakka.

Toisen selvän johdosryhmän, jossa refleksiivitaivutuksella ei ole semanttista funktiota, muodostavat *ahta*-johtimiset momentaaniverbit. Niiden refleksiivitaivutteisuus on maantieteellisesti suppealaisempi ilmiö kuin *le*-verbien: sitä esiintyy pääasiassa aunuksessa sekä jonkin verran lyydissä ja eteläkarjalassa, mutta suomen itämurteissa vain sporadisesti. Eteläviron mediaalitaivutukseen tällä tapausryhmällä ei ole yhteyttä. *ahta*-verbit ovat yleensä intransitiivisia, joten niitä ei semanttiselta kannalta ole mahdollista refleksiivistää. Refleksiivitaivutteisat ja normaalitaivutteisat *ahta*-verbit ovat siis täysin synonyymisia keskenään: esim. karj. *hypähteäkseh* = *hypähteä*, *solahtoakseh* = *solahtoa*. Paradigman refleksiivitaivutteisuus ei välttämättä ole kauttaaltaista (tämä pätee sivumennen

sanoen *le*-verbeihin): muualla kuin aunuksessa *ahta*-verbit ovat refleksiivitaivutteisat lähinnä vain imperfektin yksikön 3. persoonan muodossa.

Karjalassa ja suomen itämurteissa on joitakin muitakin semanttisen refleksiivisyyden määritelmään huonosti sopivia, mutta silti refleksiivitaivutteisat johdoksia. Tällaisia ovat monet *sta*-vartaloiset verbit: esim. karj. *hyyristeäkseh*, *keikisteäkseh*, *kekisteäkseh*, *kytristeäkseh*, ym., suom. *kytistäitä*, *kyykistäitä*, *kyyristäitä*, *kökistäitä*, ym., jotka kaikki merkitsevät 'kyykistymistä, kyyristymistä'. Samanlaisia ovat 'kämpertymistä, kasaan menemistä' ilmaisevat *sta*-verbit: esim. karj. *kpiristeäkseh*, *kopriskoakseh*, *käpristeäkseh*. Suomen yleiskielessä tämäntyyppisiä refleksiivitaivutteisat *sta*-verbejä vastaavat lähinnä *stu*-johdokset (esim. *kyykistyä*, *kyyristyä*). Yleensä refleksiivitaivutteisella *sta*-verbillä ei ole rinnallaan normaalitaivutteisat *sta*-verbiä (siis johto-opillisesti ajatellen kantaverbiä), eli tiukkaan ottaen johtosuhde ei ole refleksiivinen. Verbeille on kyllä osoitettavissa muodollisesti korrekti kantasana (esim. *kyyristäitä* < *kyyristäää*), mutta nämä kantaverbit ovat käytännössä hyvin harvinaisia, koska niiden ilmaisema toiminta (esim. »kyyristäminen») kohdistuu tyyppillisesti agenttiin itseensä eikä mihinkään ulkopuoliseen kohteeseen. Näin ollen useimmiten on käytössä vain refleksiivistetty verbi. Suomen itämurteissa esiintyy samantyyppisiä muodosteita myös supistumaverbeissa: esim. *höntäitä* 'rynnätä', *kiehnaita* 'tuppautua, hivutautua', *ryhväitä* 'heittäytyä' ja *täppäitä* 'tuppautua', joilla ei välttämättä ole faktista kantasanaa.

Refleksiivitaivutteisat *sta*-verbien kantasanattomuus on siis pikemmin pragmaattista kuin muodollista. Yksi syy johtosuhteen ongelmallisuuteen lienee johdosryhmän deskriptiivinen luonne. Verbit ovat nuoria muodosteita, jotka ovat syntyneet suoraan produktiivisen sananmuodostusmallin mukaan eivätkä historiallisen johtoprosessin tietä. Tämä on sikäli erilainen tapausryhmä kuin *le*-

ja *ahta*-verbit, että refleksiivisuffiksilla on periaatteessa semanttinen funktio; *le-* ja *ahta*-verbeissä hän suffiksi liittyy intransitiiviseenkin kantaan, jolloin se on selvästi vain taivutuspäätte. Refleksiivitaivutteisten *sta*-verbien merkitys on hyvin lähellä aitoa semanttista refleksiivisyyttä, jonka edellytys on kantasanan olemassaolo ja säännöllinen johtosuhde. Eteläviron mediaalitaivutukseen niillä ei ole suoranaista yhteyttä, vaikka *sta*-verbit sillä taholla mediaalitaivutteisia ovatkin.

5. Postin (1980: 141–142) mukaan refleksiivitaivutus on syntynyt venäjän vaikutuksesta. Oletusta tukee refleksiivitaivutuksen itäisiin ims. kieliin rajoittuva levikki. Tähän alkuperään viittaavat hänen nähdäkseen myös eri kielten refleksiivimuotojen suuret morfologiset erot, jotka osoittavat paradigmojen muotoutuneen nykyiselleen myöhään. Venäjä on kieltämättä vaikuttanut hyvin voimakkaasti itäryhmän kielten refleksiiviverbien (etenkin semanttiseen) kehitykseen, mutta epävarmempaa sen sijaan on, onko venäjällä tai sitä edeltäneellä kielimuodolla voinut olla osuutta jo refleksiivitaivutuksen syntyprosessissa. Mitä varhemmaksi refleksiivitaivutuksen juuret semanttisesti nykyisenlaisena ilmiönä johtavat, sitä epätodennäköisemmäksi käy venäjän vaikutusmahdollisuus.

Kielittäisistä eroista huolimatta refleksiivitaivutuksesta erottuu vanha yhtenäinen morfologinen ydin (3. persoonan muodot). Tällä perusteella sen juuret voivat ulottua ainakin muinaisvepsän ja muinaiskarjalan yhteiseen kantakieleen, jota on puhuttu Laatokan ympäristössä joskus ensimmäisen vuosituhannen puolimaissa. Lehtisen näkemys itämerensuomen passiivin syntyhistoriasta edellyttää, että koko kantasuomessa on esiintynyt refleksiivitaivutus (ks. 1984: 41). Refleksiivitaivutus olisi tämän perusteella selvästi Postin olettamaa vanhempi ilmiö. Tosin se olisi kantasuomessa esiintynyt vain yksikön 3. persoonan muodoissa.

Refleksiivitaivutus on typologiselta kannalta erikoinen ilmiö. Yleensä ims. kielissä käytetään derivaation välineenä johtimia eikä taivutuspäätteitä. Valenssinmuutoksen ilmaiseminen (ja samalla uuden lekseemin muodostaminen) taivuttamalla on maailman kielissä ylipäänsäkin harvinaista (ks. Bybee 1985: 30–31). Tosin kyseessä saattaa olla refleksiiviverbien rakenteelliselle kehitykselle universaalisesti tyypillinen tilanne: jos refleksiivisuffiksi on lähtöjään refleksiivipronomini, joka on alun perin esiintynyt erillisenä sanana, on sen sijoittuminen sanan loppuun muiden suffiksien perään ymmärrettävää. Tällainen on ollut refleksiivitunnuksen kehitys esim. venäjässä (*-sja < sebja*).

Refleksiivitaivutuksen rakenteellisesta omalaatuisuudesta voi johtua sekin, että se näyttää jo varhain jääneen käytössä alakynteen rinnakkaisten refleksiiviverbi-tyyppien rinnalla. Se on kadonnut tyystin osasta ims. kieliä, joissa jäänteinä siitä on nyttemmin vain passiivi. Miksi refleksiivitaivutus on sitten säilynyt itäisissä ims. kielissä? Sehän on oikeastaan turhaa ylellisyyttä, koska verbien refleksiivimuotojen rinnalla ovat jatkuvasti olleet käytössä myös johdosvastineet. Saattaa olla, että venäjän refleksiiviverbien rakenteellinen malli on tukenut refleksiivitaivutuksen säilymistä itäryhmän kielissä. Itämerensuomen refleksiivitaivutusta ja venäjän *sja*-refleksiiviverbejä hän yhdistää se, että refleksiivisuffiksi sijaitsee sananmuodon lopussa. Tätä vaikutusmahdollisuutta tukee myös se, että venäjistä lainautuneet refleksiiviverbit esiintyvät mm. karjalassa nimenomaan refleksiivitaivutteisina (esim. *rotiekseh* 'syntyä' < ven. *rodit'sja*) eivätkä läheskään yhtä laajalti ja yleisesti *utu*-johdoksina (*rotiutuo*). Omaperäisissä verbipareissa johdosten asema on taivutuksen rinnalla huomattavasti vankempi. Venäjän refleksiiviverbeihin on siis ims. taholla rinnastunut nimenomaan refleksiivitaivutus.

Refleksiivitaivutuksesta kuvastuu monella tapaa eräänlainen epävakaisuus.

Havainnot

Muotojen murteittaiset ja kielittäiset erot ovat suuret, ja samassa murteessa ja jopa samassa idiolektissa voi esiintyä variaatiota ja rinnakkaismuotoisuutta. Refleksiivimuodot ovat myös usein pleonastisia, eli niissä on useampi kuin yksi refleksiivitunnus. Kaikkea tätä voi pitää merkinä siitä, että refleksiivitaivutus ei ole täysin luontunut kielisysteemiin, koska sen rakenne poikkeaa yleisestä sananmuodostusperiaatteesta, johtamisesta. Refleksiiviverbien johdosmaisuuksensa suosiva tendenssi näkyy jopa refleksiivitaivutuksen sisällä: paradigmojen kaikki muodot eivät ole rakenteeltaan taivutusmuotoja, vaan osa niistä luokituu morfeemien järjestyksen perusteella johdoksiksi. Kyse ei ole *utu-* tai *u-*johdoksista, vaan refleksiivimuodoissa esiintyviä johtimia ovat **de* ja **ite*. Esimerkiksi alumpana esitellyn vianalaismurteiden taivutussarjan imperatiivin yksikön 2. persoonan muoto *pešete* 'peseydy' on rakenteeltaan johdos (< **pese-ite-k*).

Paradigmojen heteroklisia on tyypillistä varsinkin eteläkarjalalle ja suomen itämurteille. Joskus johdosmuodot ovat valloittaneet koko paradigman niin, että alkuperäiset 3. persoonan muodotkin ovat syrjäytyneet johdosten tieltä (esim. Tver *peziets/en, -et, -öy* 'pesey/dyn, -dyt, -tyy'). Vepsässä, lyydissä ja aunuksessa refleksiivitaivutus on rakenteeltaan puhtaammin taivutusmuotoista, eivätkä muotojen murre-erot ole niin suuria kuin muualla. Tällä taholla johdosmaisuuksensa dominoivuus refleksiiviverbijärjestelmässä ilmenee tosin siten, että taivutuksen ja johdosten sekaantumana on syntynyt *zu-*vartaloinen johdostyyppi.

Saattaa siis olla niin, että refleksiivitaivutus ei ole venäjän synnyttämä vaan venäjän säilyttämä ilmiö. Eteläviron mediaalitaivutus taas ei edustane mitään yleiskantasuomalaista säilymää, vaan jostain tarkemmin selittämätöntä perifeeristä erikoistumaa tai hämärtyä. Posti joutui postuloimaan yleiskantasuomalaisen mediaalitaivutuksen passiiviteorian

vuoksi. Tähän oletukseen ei enää ole tarpeen tukeutua.

VESA KOIVISTO

LÄHTEET

- BYBEE, JOAN L. 1985: Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form. Typological Studies in Language 9. John Benjamins, Amsterdam.
- GENIUSIENÉ, EMMA 1987: The Typology of Reflexives. Empirical Approaches to Language Typology 2. Mouton de Gruyter, Berlin.
- KULONEN-KORHONEN, ULLA 1985: Deverbaalisten *U-*verbijohdosten semantiikkaa. — Vir. 89 s. 290–309.
- LEHTINEN, TAPANI 1984: Itämerensuomen passiivin alkuperästä. Suomi 129. Hki.
- POSTI, LAURI 1961: Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysymyksiä. — Vir. 65 s. 351–366.
- 1980: The origin and Development of the Reflexive Conjugation in the Finnic Languages. — Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum (red. Osmo Ikola) I s. 111–144. Turku.